

טבת התשס"ט

בס"ד

יוסף – אב רביעי ? לפרשת ויחי

אולם, מתוך תשובת יעקב ליוסף מתברר כי אין זו טעות, ובכוונה החליף יעקב את אפרים עם מנשה, וכבד אותו ביד ימין, המורה כאמור על חשיבות יתירה (מ"ח, יז-כ):
 "...וימאן אביו ויאמר ידעתי בני ידעתי גם הוא יהיה לעם וגם הוא יגדל ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו וזרעו יהיה מלא הגוים"

כך אם כן, מקבל האח הצעיר משנה חשיבות בברכת יעקב, שהוא עצמו איננו רואה טוב בשל עינו שכבדו מזקן.

תמונה זו חוזרת על תמונה שחוהה יעקב עצמו בשחר נערותו, תמונה ששינתה את כל חייו:

גם להוריו היו שני בנים שעמדו בפני ברכה, והוא היה האח הצעיר.

למרות צעירותו, קבל יעקב את הברכה לפני אחיו הבכור, ממש כאפרים שהוקדם למנשה.

גם אז, כשיעקב התברך, העיד הכתוב על המברך:

3. בראשית כ"ז, א'

"ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראת"

בעקבות גניבת הברכה שיועדה מלכתחילה לאח הבכור - עשו, נאלץ יעקב לברוח לחרן ולשהות שם עשרים שנה, להתמודד עם לבן הרמאי, ולשאת את שתי בנותיו (ויתכן שלולא הגניבה והבריחה היה יעקב נושא אשה אחת בלבד).

מאז החלו המתחים בבית יעקב בין אגף לאה ואגף רחל, דבר שהוביל למכירת יוסף וכל הנגזר מכך.

כעת, בערוב ימיו מסתכל יעקב אחורה על חייו, ומן הסתם בוחן שוב ושוב את עצת אמו - לגנוב את הברכה, דבר שכאמור השפיע על כל חייו.

והרב גרוסמן מציע לראות את ברכת יעקב למנשה ואפרים באופן הבא:

4. הרב יונתן גרוסמן

נדמה לי, כי בסגירת המעגל שאנו קוראים אודות יעקב, חילוף הצעיר בבכור בברכתו, מבקש יעקב לומר כי למרות כל יסוריו וחייו הקשים ("מעט ורעים היו שני חיי"), הוא אינו מצטער על המעשה. הוא יודע שהוא שילם מחיר יקר ביותר על גניבת דעת אביו, וגניבת הברכה מאחיו, אולם, בסופו של דבר נאלץ יעקב לעשות זאת, על רקע הבשורה ששמעה רבקה עת התרוצצו שני הבנים בקרבה: "שני גוים בבטןך ושני לאמים ממעיך יפרדו, ולאם מלאם יאמץ ורב יעבד צעיר". כעת יעקב חוזר שוב על אותו המעשה, בדור הבא. שוב מעדיף יעקב את הצעיר על פני

פרשת השבוע פותחת בכותרת המזמינה אותנו לבחון את חייו של יעקב דווקא, אולם למעשה, פרשה זו - החותמת את ספר בראשית - סוגרת שלושה מעגלים נפרדים.

כפי שראינו בשיעור לפרשת וישב בכל הפרשות האחרונות של ספר בראשית (החל מפרשת 'וישב'), אנו מתגלגלים ברצף אחד של סיפור מתמשך - סיפור יוסף ואחיו.

כפי שראינו בסיפור כולו ישנם שלושה גיבורים עיקריים העולים על הבמה, בזה אחר זה - יעקב, האחים (כאשר לעיתים יהודה מתפקד כנציג האחים) ויוסף, כאשר בפרשה שלנו נסגרים שלושה מעגלים שונים הקשורים לשלושת גבורים אלו, ובאופן בו נסגרים המעגלים יתמקד השעור, בעקבות שיעורו של הרב יונתן גרוסמן.

יעקב:

כאמור, שם הפרשה נושא את שמו של יעקב:

1. בראשית מ"ז, כח

"ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה. ויהי ימי יעקב שני חייו שבע שנים וארבעים ומאת שנה".

ממילא, אנו מצפים למצוא בפרשה רגעי סיכום וסיום של יעקב, ואכן יש רבים כאלו (בעומדו לפני יוסף, בברכתו לבנים, תיאור האבל עליו וקבורתו וכו').

בתוך כל נימות סכום אלו, ישנה תמונה אחת מרגשת ביותר, דווקא בשל היותה סגירת מעגל ברור, מעגל שנפתח לפני שנים רבות ושהשפיע במישרין על כל חייו של יעקב.

לפני מותו של יעקב בא אליו יוסף עם שני בניו, ואז מבקש יעקב מיוסף, שיביא לפניו את שני בניו:

2. בראשית מ"ח

"...קחם נא אלי ואברכם".

כעת מדגיש הכתוב, משום מה, כי:

"ועיני ישראל כבדו מזקן לא יוכל לראות"

כשיעקב מברך את שני הבנים, נראה לפתע כי הוא מתבלבל מפני שהוא הופך את ידיו, ושם את יד ימין (היד החשובה) על ראש אפרים - למרות שהוא הצעיר, ואת יד שמאל (החשובה פחות) על ראש מנשה - הבכור. גם יוסף נזעק אל מול טעות זו, ומיד מנסה לתקן את שגיאת אביו:

"...וירא יוסף כי ישית אביו יד ימינו על ראש אפרים וירע בעיניו, ויתמך יד אביו להסיר אתה מעל ראש אפרים על ראש מנשה. ויאמר יוסף אל אביו: 'לא כן אבי כי זה הבכר, שים ימינך על ראשי'".

משמעות ההכרעה של יעקב להפוך את אפרים ומנשה לחלק מן השבטים היא, דה-פאקטו, הכפלת חלקו של יוסף בנחלה. על כן, פירשו רבים (עיינו למשל רשב"ם וחזקוני לפסוק ה' ורמב"ן לפס' ו', וכן ב"ב קכג.), כי בעצם יוסף זוכה כאן בנחלה כבכור, שהרי דין הבכור הוא כפל נחלה:

8. דברים כא:ז

"לתת לו פי שניים בכל אשר ימצא לו כי הוא ראשית אונו..."

אם פירוש זה נכון, הרי שלמעשה יוסף מוכתר כאן באופן עקיף על ידי יעקב כ**בכור**, ואם כך אזי נצטרך לשאול מהו מעמדם של שאר האחים, וביניהם מעמדם של אלה הראויים לבכורה לפי סדר הולדתם, ואחים אחרים שאולי ראויים לבכורה בגין כישוריהם (ננסה לדון בכך בהמשך).

ה א ח י ם :

פרשתנו מציבה שוב את כל בני יעקב יחדיו, כפי שהיה לפני המכירה.

אמנם האיחוד המשפחתי המחודש נעשה במצרים ולא בארץ כנען, אך איחוד זה סוגר מעגל ומתקן.

בתחילת הספור, יוסף הצטייר כמלשין על אחיו אשר מביא את דבתם רעה אל אביהם ומעורר קנאה בחלומות השלטון שלו, והאחים מצידם שנאו אח זה עד שמכרוהו לישמעאלים.

כעת, באיחוד המחודש, נסגר מעגל בתיקון כל הצדדים.

תהליך התיקון יתחיל בהכרה של האחים בחטאם, באמרם:

9. בראשית מ"ב כ"א

כא ניאמרו איש אל-אחיו אָבֵל אֲשָׁמִים אָנַחְנוּ עַל-אֲחֵינוּ אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרַת נַפְשׁוֹ בְּהַתְּחַנְּנוֹ אֲלֵינוּ וְלֹא שָׁמְעֵנוּ עַל-כֵּן בָּאָה אֲלֵינוּ הַצָּרָה הַזֹּאת .

וראוי לשים לב שהחרטה המרכזית של האחים היא על מדת האכזריות שבה נהגו ביוסף. כמו שאומר הרמב"ן:

10. רמב"ן

"אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו – חשבו להם האכזריות לעונש גדול יותר מהמכירה, כי היה אחיהם בשרם מתחנן ומתנפל לפניהם ולא ירחמו"

ובופן דומה מפרש גם ספורנו:

11. ספורנו

"בהתחננו אלינו ולא שמענו – והיינו אכזרים נגד אחינו, אף על פי שחשבונו לרודף היה לנו לרחם בתחננו, וכמדת אכזריותנו זה האיש מתאכזר נגדנו".

ממשיך כמובן בתשובת המשקל שעושה יהודה כאשר הוא מציע להשאר כעבד במצרים במקומו של בנימין:

12. בראשית מ"ד

לג וְעַתָּה יִשָּׁב-נָא עִבְדְּךָ פַּתַּח הַנֶּעַר עִבֵּד לַאֲדֹנָי וְהַנֶּעַר יַעַל עִם-אָחִיו . לֹד כִּי-אֵיךְ אֶעֱלֶה אֶל-אָבִי וְהַנֶּעַר אֵינְנוּ אִתִּי פֶן אֶרְאֶה בְרַע אֲשֶׁר יִמְצָא אֶת-אָבִי .

וגם בסיומה של פרשתנו - האחים מצידם מודים בפשעם ומבקשים את סליחתו של יוסף:

13. בראשית נ'

טז וַיֵּצְאוּ אֶל-יוֹסֵף לֵאמֹר אֲבִינָךְ צָנָה לִפְנֵי מוֹתוֹ לֵאמֹר . יז כֹּה-

הבכור מבין שני בני יוסף, והפעם מנקודת ראותו של נותן הברכה. וממש כשם שרביקה שמעה ש"שני גוים בבטנך", אולם ישנה עדיפות לעם הצעיר מלעם הבכור - "ורב יעבוד צעיר", כך כעת מנסח זאת יעקב: "גם הוא יהיה לעם וגם הוא יגדל ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו".

כלומר, המאורע המשמעותי ביותר בחייו של יעקב, שהשפיע על כל חייו נזכר כעת אמנם ברמז, כעובר לדור הבא, וכעת יעקב חוזר על החלפת הצעיר בבכור מתוך מודעות גמורה ובחירה אישית.

אפשר לראות בהחלפה זאת שעוברת בשלום מבחינת תגובתם של מנשה ואפרים (כלומר מנשה מקבל את העובדה שאפרים הצעיר זכה לברכה המועדפת ללא כל מריחות) את תחילתו של תהליך התיקון של אחד האלמנטים הבולטים בספר בראשית שהוא אי נכונותו של הבכור לקבל את מנהיגותו של הצעיר.

אלמנט זה בולט כמובן בפרשת וישב באי נכונותם של האחים להכיר בכך שיעקב רואה ביוסף את הבן הממשיך.

הוא בולט כמובן גם בכך שעשו לא מקבל את העובדה שיצחק בחר לאשר את הברכות שנתן ליעקב.

גם קודם לכן ישמעאל מסרב לקבל את העובדה שיצחק הוא הבן הממשיך את אברהם.

כלומר עד כה תמיד תהליך הבחירה של הבן הממשיך לווה בדחיה של הבן האחר.

זוהי למעשה הפעם הראשונה ששני אחים שומעים כל אחד את ברכתו ויעודו, והבן הבכור מקבל ללא כל מריחות את העובדה שאחיו הצעיר יהיה האח הדומיננטי מבחינת מנהיגות.

נסיון חיובי זה מהווה הקדמה לברכת יעקב לבניו שגם הם עתידים לשמוע כל אחד את יעודו. (רעיון זה שמעתי מפי הרב מרדכי אלון שהסביר על פיו מדוע מברך האב את בניו בערב שבת דווקא בברכה "שישמך אלקים כאפרים וכמנשה" על פי הפסוק:

5. בראשית מ"ח כ'

כ וַיְבָרְכֵם בְּיוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּךָ יִבְרַךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר יִשְׁמַךְ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכְמִנְשֵׁה וַיִּשֶׂם אֶת-אֶפְרַיִם לִפְנֵי מְנַשֶּׁה .

וכפי שמביא רש"י ופרשנים נוספים (כרשב"ם וראב"ע):

6. רש"י

"בך יברך ישראל – הבא לברך את בניו, יברכם בברכתם ויאמר איש לבנו "שישמך אלקים כאפרים וכמנשה".

ראוי להדגיש שמטרתה העיקרית של הברכה לאפרים ולמנשה היא, בלשון ימינו, לשדרג את מעמדם למעמד של 'שבטים':

7. בראשית מ"ח

ה עַתָּה שְׁנֵי-בְנֵיךָ הַנוֹלָדִים לְךָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד-בְּאֵי אֶלְיָן מִצְרַיִמָה לִי-הֵם אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה כְּרֹאשׁוֹן וְשָׁמְעוּן יְהִיוּ-לִי כלומר, בני יוסף הופכים כאן לשווים במעמדם לזה של בני יעקב. אולם, כפי שיעקב אומר, אין דין זה חל על בני יוסף הבאים אחר כך:

ו וּמוֹלַדְתְּךָ אֲשֶׁר-הוֹלַדְתָּ אַחֲרָיִךְ לְךָ יְהִיוּ עַל שֵׁם אֲחִיָּהֶם יִקְרָאוּ בְּנִחְלָתָם.

1. **יהודה** - יעקב מתחיל לברך את **ראובן הבכור**, אך למעשה, במקום ברכה שומע ראובן **תוכחה גלויה**, אשר **דוחה אותו מהיות מנהיג המשפחה ומלקבל זכויות של בכור**. התוכחה קשורה לרצונו המוקדם של ראובן לקבוע את עובדת מנהיגותו, כששכב עם פלגש אביו:

15. **בראשית מ"ט**

ג **ראובן** בכרי אתה כחי נראשית אוני יתר שאת ויתר עז ד. פחו פנים אל-תותר כי עליה משפכי אביך אז חללת יצועי עליה .

ממילא, שבט המנהיגות עובר **לבן הבא בתור**, אולם מיד אנו שומעים גל תוכחה נוספת המופנית לשמעון ולוי:

בקורת זו, הקשורה למעשיהם בשכם לאחר אונס דינה, **דוחה אותם מהיות מנהיגי האחים** :

ה שמעון ולוי אחים פלי חמס מכרתיהם ו. בסדס אל-תבא נפשי בקהלם אל-תחד פבדי כי באפס הרגו איש וברצנם עקרו- שור ז. ארוור אפס כי עז ועברתם כי קשתה אחלקם ביצקב ואפיצם בישראל.

כעת עולה יהודה על הבימה, והוא מקבל סוף סוף את שבט המנהיגות –

ח יהודה אתה יודת אחיך ידך בערף אביך ישתחו לך בני אביך ט. גור ארנה יהודה מטרף בני עליה פכע רבץ פארניה וקלביא מי יקימנו י. לא-יסור שבט מיהודה ומחיקק מבין נגליו עד כי-נבא שילה ולו קקת עמים .

יהודה אם כן נבחר להיות מנהיג האחים, ולמעשה ברכת יצחק שאמר ליעקב:

16. **בראשית כ"ז, כט**

"הוה גביר לאחיך וישתחו לך בני אמך"

אמורה **להתממש אצל יהודה** – "ישתחו לך בני אביך" (יעקב אינו משתמש במינוח אותו שמע מיצחק - "בני אמך" אלא מחליפו ב"בני אביך", כדי שיהיה ברור כי גם בני רחל עתידים להשתחו ליהודה. המשפחה לא תתפצל לשני מחנות על פי יחוס האם).

2. **דן** - לאחר ברכת יהודה אנו שומעים על ברכות יששכר וזבולון, שם אין תוכן הקשור למנהיגות, אולם מיד לאחר בני לאה, עובר הכתוב לדן - בכור השפחות - ושם אנו שומעים:

17. **בראשית מ"ט טז**

"דן ידין עמו כאחד שבטי ישראל".

הרב יונתן גרוסמן מציע להבין ברכה זו על רקע היות דן בן שפחה ולא חלק משבטי ישראל במעמד העליון- בני רחל ולאה, ומסביר הרב גרוסמן:

18. **הרב יונתן גרוסמן**

על רקע זה אומר יעקב לדן כי הוא יהיה: "כאחד שבטי ישראל", למרות היותו בן שפחה!

גם בני השפחות אינם נדחים מהיות חלק ממשפחת ישראל, ויתירה על זאת, דן מקבל **תפקיד מנהיגותי מסוים** הקשור לשלטון בישראל: "דן ידין עמו".

מעמדו המיוחד של דן, הקשור למנהיגות בישראל, יעלה שוב מאוחר יותר בברכת משה לשבטי ישראל, שם ישמע דן ברכה דומה לזו ששמע כעת יהודה:

19. **דברים ל"ג כ"ב – ברכות משה**

"דן גור אריה יזנק מן הבשן"

תאמרו ליוסף אָנָּה שָׂא נָא פֶּשַׁע אַחִיךָ וְחַטָּאתָם כִּי-רָעָה גְּמֹלוֹךְ וְעַתָּה שָׂא נָא לִפְשַׁע עַבְדִּי אֱלֹהֵי אֲבִיךָ וַיִּבְדֵּךְ יוֹסֵף בְּדַבְרָם אֲלֹוֹ . יח וַיִּלְכוּ גַם-אַחֲרָיו וַיִּפְּלוּ לִפְנֵי וַיֹּאמְרוּ הִנְנוּ לְךָ לְעַבְדִּים .

כלומר הם שמכרו את יוסף לעבד, מציעים כעת את עצמם להיות לעבדי יוסף, ואילו הוא, שחלם כל העת על כך שאחיו ישתחו לו כבחלום האלומות ואחד עשר הכוכבים, והנה רגע זה מתממש, שהרי כעת יודעים האחים שמדובר ביוסף ובכל זאת הם ממשיכים ומשתחוים - ממש כדברי החלום - הנה דווקא כעת יוסף מגלה כי גם הוא הפך את עורו.

הוא איננו שליט או מלך, הוא איננו נציג החוק והסדר שמביא את דיבת החוטאים אל רשויות החוק. אדרבא יוסף עונה להם (בראשית נ' יט-כא):

יט וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף אַל-תִּירְאוּ כִּי הִתַּחַת אֱלֹהִים אָנִי . כ. וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה אֱלֹהִים חֲשָׁבָה לְטִבָּה לְמַעַן עֲשֶׂה פִּיזוֹס הַזֶּה לְהַחֲיִית עַם-רַב . כא וְעַתָּה אַל-תִּירְאוּ אֲנִי אֶכְלָכֵל אֶתְכֶם וְאֶת-טַפְּכֶם וַיִּנְחַם אוֹתָם וַיִּדְבַּר עַל-לִבָּם.

כלומר יוסף אינו רואה עצמו כמלך מעניש, אלא כשליח אלהים להחיות עם רב.

יתר על כן, כל ספור מכירת יוסף קשור כמובן למתח הבסיסי שקיים בבית יעקב, מיהו זה שיזכה להמשיך את משפחת אברהם ומיהו שידחה.

בהחלט ייתכן שהאחים סברו שהבחירה והדחיה שעברו על יצחק מול ישמעאל, ועל יעקב מול עשו ימשיכו גם בדור הבא, ועל פניו נראה היה להם כי יעקב עומד לבחור ביוסף (שהרי הוא עשה לו כתונת פסים).

גם אם יכול להבחר יותר מבן אחד, המתח שבין רחל ולאה ניכר כמובן בין הבנים, וגם כאן אהבת יעקב את רחל, על העליונה.

זהו הרקע למכירת יוסף - **בנה הבכור של רחל, וסילוקו מהתחרות על ירושת האב**;

זהו הרקע לכך שראובן שוכב עם פלגש אביו, כמי שמבקש לקבוע עובדות בשטח אודות היורש הבא (וייתכן כי זהו הרקע לירידת יהודה מעם אחיו לאחר מכירת יוסף).

בפרשה שלנו, מכנס יעקב את כל בניו ומכריע במאבק עקש זה שבין הבנים.

אנחת רווחה גדולה יכולה לפרוץ מפי כל הבנים עת הם מבינים כי אין בן נבחר וכן נדחה. מעתה כולם כלולים בתוך המשפחה שעתידה להפך לעם.

זו הדגשת הכתוב בסוף ברכות יעקב:

14. **בראשית מ"ט, כח**

"כל אלה שבטי ישראל שנים עשר, וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אתם, איש אשר כברכתו בך אתם"

אין זה דבר ברור מאלינו ש"כל אלה שבטי ישראל", וזוהי אחת המסקנות החשובות ביותר ששומעים הבנים לפני מות אביהם.

אולם, גם אם אין נדחים חלק מן הבנים ורק אחד נבחר, עדיין **שלושה בנים** מקבלים עדיפות הקשורה למנהיגות המשפחה, על פני אחיהם.

וכעת הפסוק מבהיר את חלוקת התפקידים בין יהודה לבין יוסף:

אמנם יהודה "גבר מאחיו" (בהתאם לדברי יעקב "ישתחוו לך בני אביך" [מט:ח]), אבל הבכורה ניתנה ליוסף.

תיאור זה מוסבר על פי שיטת האבן עזרא:

23. האבן עזרא על בראשית מ"ח טז

"גם נתן לו (ליוסף) הבכורה, כי הוא ראשית מחשבתו, ואחר שלא היה ראובן ראוי לבכורה, היה יוסף שהוא פטר רחם, ולא דן וגד (שהם בכורים לאמהותיהם) כי הם בני השפחות".

כלומר ראב"ע מסביר שיוסף היה האח היחידי הנוסף הראוי לבכורה, שכן רק הוא פטר (ראשון) לרחם, בכורה של רחל, ולכן כאשר ראובן נדחה מן הבכורה היא ניתנה ליוסף;

הביטוי הפורמאלי של בכורה הוא כפל נחלה, ויוסף אכן זכה בכפל נחלה במקום ראובן.

לעומת זאת, המנהיגות במובן של שלטון ומלכות ניתנה ליהודה.

לסיכום, הפסוקים מדברי הימים מודעים לבעיה שיש בהבנת בחירתו של יעקב, והם מסבירים שיש להבחין בין בכורה המעניקה זכויות, שניתנה ליוסף, לבין המנהיגות שניתנה ליהודה.

יוסף:

אין ספק כי המעגל המשמעותי ביותר הנסגר בפרשתנו הוא מעגלו של יוסף.

ראוי לשים לב לכך שלאחר פטירת יעקב ממשך הכתוב ומתאר את קורות ישראל במצרים, כשהגיבור המואר באור הזרקורים הוא יוסף.

רק עם פטירתו יושלם הספור וספר בראשית כולו יסתיים.

בעיון מדוקדק נראה, כי למעשה הגבור בכל סיפורי משפחת יעקב שסופרו מאז מכירת יוסף הוא יוסף עצמו.

גם אם לאנשים נוספים ישנו תפקיד בהתפתחות הספור, דומה שהכל מסופר תוך התמקדות ביוסף ובחינת הקורות אותו.

מבחינה זו, ספור ארוך זה התחיל ב :

24. בראשית ל"ז, ב' – תחילת הסיפור

"אלה תלדות יעקב, יוסף בן שבע עשרה שנה"

ומסתיים ב :

25. בראשית נ', כו - סוף הספר והסיפור

"וימת יוסף בן מאה ועשר שנים"

סגירת מעגל זו מדגישה כי כל המסופר בתווד, מתאר לנו את קורות יוסף מגיל 17 עד גיל 110!

ראוי להדגיש כי לאורך כל ספר בראשית מבטאת הכותרת "אלה תולדות..." , התמקדות ב בניו של האיש שזה עתה הוזכר (כפי שראינו בפרוש הרשב"ם לתחילת וישב).

כך למשל:

■ תחת הכותרת "אלה תולדות תרח" אנו קוראים את כל ספורי אברהם.

(יהודה התברך כעת על ידי יעקב: "גור אריה יהודה מטרף בני עלית").

השוואת שני שבטים אלו בולטת בספר שופטים, ואין כאן מקום להאריך בענין.

3. יוסף - הבן השלישי השומע ברכה הטומנת בחובה מנהיגות או עליונות על שאר האחים הוא יוסף:

20. בראשית מ"ט כו

"תהיין (- הברכות) לראש יוסף ולקדקד נזיר אחיו."

יעקב מכנה כאן את יוסף כ"נזיר אחיו", ביטוי המורה על עליונות מסוימת, גם אם אין יעקב מגדיר באופן מפורש את תוכנה, כמו שמסביר ספורנו:

21. ספורנו

"ולקדקד נזיר אחיו – וזה כי בהיותו נזיר מוכתר בנזר מלכות (ולא מלשון נזירות ופרישות כפי שפרש רש"י) בין אחיו, העידו מעשיו שהוא ראוי לקבל ברכות מאת האל יתברך בלתי אמצעי, וכן יהיה זרעו במעלה קרוב לשבט המלכות ... וממנו היה הראשון לשופטים (יהושע) ונבחר ראשון למלך כאשר נחלקה מלכות בית דוד (ירבעם)".

כפי שראינו לעיל מעמדו המיוחד של יוסף בא לידי ביטוי עוד קודם לכן, עת אמר יעקב ליוסף כי שני בניו - "כראובן ושמעון יהיו לי", כלומר שני בני יוסף נוחלים נחלות כאילו הם חלק מבני יעקב ממש.

הם מרכיבים את שבטי ישראל כשאר בני יעקב, ומבחינה זו זוכה יוסף ומקבל פי שניים מכל אחיו - כדינו של בכור היורש פי שניים מירושת אביו (נדון בזה בהמשך).

כך אם כן יהודה זוכה בסופו של דבר למנהיגות המשפחה, ואליו מצטרפים עוד שניים - יוסף ודן.

למעשה ישנו נציג לכל זרם במשפחה:

יהודה - נציג לאה (לאחר שראובן, שמעון ולוי נדחו);

יוסף - בכור רחל;

דן - בכור השפחות.

חלוקה דומה מצאנו בחניית ישראל מסביב למשכן ובמסעיהם. שם היו ארבעה דגלים, כשבראשם ניצבו:

- ראובן (הבכור הביולוגי, שבהקשר שלנו נדחה מהיות מנהיג),
- יהודה ("בכור" לאה הנבחר),
- אפרים (בכור רחל - בן יוסף, שיעקב העדיף אותו על פני מנשה אחיו),
- דן (בכור השפחות).

בדברי הימים נאמר:

22. דברי הימים פרק ה'

(א) וּבְנֵי רְאוּבֵן בְּכֹר יִשְׂרָאֵל כִּי הוּא הַבְּכוֹר וּבְחַלְלוּ יְצוּעֵי אֲבִיו נִתְּנָה בְּכֹרְתוֹ לְבְנֵי יוֹסֵף בֶּן יִשְׂרָאֵל וְלֹא לְהַתְיַחֵשׁ לְבְּכֹרָה :

(ב) כִּי יְהוּדָה גְּבֵר בְּאָחִיו וּלְנִגִּיד מִמֶּנּוּ וְהַבְּכֹרָה לְיוֹסֵף :

בפסוקים אלו יש הבהרה מדויקת של חלוקת התפקידים והמעמד:

ראובן הוא הבכור לפי זכותו הטבעית, אך בחללו יצועי אביו (בהעתקה מדברי יעקב בפרשתנו [מט:ד]) נתנה בכורתו לבני יוסף.

- תחת הכותרת "אלה תולדות יצחק" אנו קוראים את כל ספורי בן יצחק - יעקב: בריחתו חרנה, עבודתו אצל לבן, פגישתו עם עשו, נדודיו בארץ ישראל ומעשה דינה.
- תחת הכותרת הבאה - "אלה תולדות יעקב" פותחת את ספורי בנו של יעקב - יוסף, ומעתה עובר הכתוב לתיאור מכירת יוסף והקורות אותו במצרים.

כלומר, ישנו גיבור נוסף בו מתמקדת התורה לאחר אברהם, יצחק ויעקב, והוא יוסף.

לא רק הכתוב מתמקד בו אלא גם שכינה נודדת איתו, ובכל מקום אליו יוסף מגיע אנו שומעים כי ה' שומרו ומצליח את מעשיו. נחזור לנקודה זו בהמשך, לאחר שנעסק מעט בתשובתו של יוסף.

תשובתו של יוסף:

חטאיו של יוסף מתוארים בתחילת פרשת וישב, וניתן לסווג אותם לשלוש קטגוריות:

1. לשון הרע שדיבר על אחיו:

26. בראשית ל"ז, ב

"וַיְבֵא יוֹסֵף אֶת דְּבָרָתָם רָעָה אֶל אֲבִיהֶם"

וכפי שמבאר רש"י:

27. רש"י

כל רעה שהיה רואה באחיו בני לאה היה מגיד לאביו, שהיו אוכלין אבר מן החי, ומזלזלין בבני השפחות לקרותן עבדים, וחשודים על העריות. ובשלשתן לקה: על אבר מן החי - וישחטו שעיר עזים' במכירתו, ולא אכלוהו חי; ועל דבה שספר עליהם שקורין לאחיהם עבדים, 'לעבד נמכר יוסף'; ועל העריות שספר עליהם, 'ותשא אשת אדוניו'.

2. סיפור החלומות לאחים וליעקב - עצם הסיפור בלא הזכרת שם שמים מבטא אמונה שטחית במשמעותם של החלומות: לא כחלק מתכנית א-לוהית כוללת, כי אם מתוך מבט אישי צר.

3. בסיפור לאחים וליעקב הייתה גם התרברבות שלא לצורך, שהביאה רק להחמרת יחסם של האחים כלפיו:

28. בראשית ל"ז ח

"וַיֹּסְפוּ עוֹד שָׂנְא אוֹתוֹ עַל חֲלֹמְתוֹ וְעַל דְּבָרָיו"

וכפי שביאר הרמב"ן:

29. הרמב"ן

"שהיו שונאים אותו על החלומות, וגם על הסיפור שהוא מספר אותו להם כמתהלל".

ונשאלת השאלה האם תיקן גם יוסף את חטאיו במקביל לתשובתם של האחים? וכיצד עשה זאת?

התיקון הראשון שאנו מוצאים מתייחס לחטא השני שהזכרנו. אם בחלומות שחלם לאחיו לא הזכיר יוסף שם שמים כלל, הרי בחלומות שאותם הוא מתבקש לפתור, כבר רוח אחרת עמו.

כך בדבריו לשר המשקים ולשר האופים:

30. בראשית מ', ח' - דברי יוסף לשר המשקים ושר האופים "הלוא לא-להים פתרינים ספרו נא לי"

וכך, ביתר פירוט, בדבריו לפני פרעה:

31. בראשית מ"א - דברי יוסף לפרעה

"בַּלְעָדִי אֶ-לֵהִים יַעֲנֶה אֶת שְׁלוֹם פְּרַעֲה" (מ"א, טז);

"אֶת אֲשֶׁר הָאֶ-לֵהִים עֲשָׂה הִגִּיד לְפְרַעֲה" (שם, כה);

"אֲשֶׁר הָאֶ-לֵהִים עֲשָׂה הִרְאָה אֶת פְּרַעֲה" (שם, כח);

"כִּי נִכְוֹן הַדָּבָר מֵעַם הָאֶ-לֵהִים וּמִמָּהָר הָאֶ-לֵהִים לַעֲשׂוֹתוֹ" (שם, לב).

בדרכו הקשה והמפותלת - בעברו מן הבור אל בית פוטיפר ומבית פוטיפר אל בית הסוהר, ובשנתיים הנוספות שבהן שהה בבית הסוהר - הבין יוסף כי הכול בידי שמים, כי האדם הוא רק חלק מתכנית א-לוהית מופלאה, וכי הדרך להתגשמותם של חלומות מזהירים עלולה לעתים להיות רצופת עמל וסבל.

רק מאוחר יותר יבין יוסף חלק ממשמעותה של תכנית א-לוהית זו, כמו שהוא אומר לאחים:

32. בראשית מ"ה, ח

וַעֲתָה לֹא אַתֶּם שְׁלַחְתֶּם אֹתִי הִנֵּה כִּי הָאֶ-לֵהִים וַיְשִׁימֵנִי לְאָב לְפְרַעֲה וּלְאֶדוֹן לְכָל בֵּיתוֹ וּמִשָּׁל בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם

וכן לאחר פטירתו של יעקב אומר יוסף לאחיו

33. בראשית נ', כ'

אֶ-לֵהִים חֲשָׁבָה לְטֹבָה לְמַעַן עֲשֶׂה פִּיּוֹם הַזֶּה לְהַחִיֵּת עִם כָּב .

יתר על כן. ניתן לראות את תשובתו של יוסף גם באופן בו הוא מנהל את ארץ מצרים.

לאחר שמושיב יוסף את אביו ואת אחיו בארץ גושן, הוא מתפנה לעסוק בצורכי ארץ מצרים.

תחילה צובר יוסף את כל הכסף הנמצא במצרים, ואחר כך - את כל המקנה:

34. בראשית מ"ז

וַיִּלְקֹט יוֹסֵף אֶת כָּל הַכֶּסֶף הַנִּמְצָא בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וּבְאֶרֶץ כְּנָעַן וַיָּבֵר אֲשֶׁר הֵם שְׂבָרִים וַיְבֵא יוֹסֵף אֶת הַכֶּסֶף בֵּיתָה פְּרַעֲה. וַיִּתֵּם הַכֶּסֶף מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וּמֵאֶרֶץ כְּנָעַן וַיְבֵאוּ כָּל מִצְרַיִם אֶל יוֹסֵף לֵאמֹר הִבֵּה לָנוּ לֶחֶם וְלָמָּה נָגַדְתָּ כִּי אֲפִס כֶּסֶף. וַיֹּאמֶר יוֹסֵף הֲבוּ מִקְנֵיכֶם וְאֶתְנֶה לָכֶם בְּמִקְנֵיכֶם אִם אֲפִס כֶּסֶף. וַיְבֵאוּ אֶת מִקְנֵיהֶם אֶל יוֹסֵף וַיִּתֵּן לָהֶם יוֹסֵף לֶחֶם בְּסוּסִים וּבְמִקְנֵה הַצֹּאן וּבְמִקְנֵה הַבָּקָר וּבְחֲמָרִים וַיִּנְהַלֶּם בְּלֶחֶם בְּכָל מִקְנֵיהֶם בַּשָּׁנָה הַהִוא

מקריאת הפסוקים עולה רושם של יחס קר ומנוכר מצדו של יוסף כלפי תושבי מצרים הגוועים ברעב.

יוסף מנצל את שליטתו בתבואה כדי לרוקן כליל את אנשי מצרים מנכסיהם.

לאחר שהוא מסיים לקחת מהם את כל רכושם, מתחננים אליו האנשים (בראשית מ"ז יח-יט):

לֹא נִכְחַד מֵאֲדֹנֵי כִּי אִם תֵּם הַכֶּסֶף וּמִקְנֵה הַבְּהֵמָה אֶל אֲדֹנֵי לֹא נִשְׂאָר לִפְנֵי אֲדֹנֵי בְּלֹתֵי אִם גּוֹיִתָנוּ וְאֲדָמָתָנוּ. לָמָּה נָמוֹת לְעֵינֶיךָ גַּם אֲנַחְנוּ גַּם אֲדָמָתָנוּ קָנָה אֶתְנוּ וְאֶת אֲדָמָתָנוּ בְּלֶחֶם וְנִהְיָה אֲנַחְנוּ וְאֲדָמָתָנוּ עֲבָדִים לְפְרַעֲה וְתָן זָרַע וְנִהְיָה וְלֹא נָמוֹת וְהֵאֲדָמָה לֹא תִשֵּׁם

המצרים מציעים ליוסף להפוך לעבדי פרעה, חסרי אדמות וזכויות של בני חורין, וכל זאת על מנת לקבל את המינימום

שאותו מקבל גם עבד – אוכל. תחילה מקבל יוסף את ההצעה ברצון (בראשית מ"ז כ-כא):

וַיִּקַּח יוֹסֵף אֶת פֶּלֶא אֲדַמַּת מִצְרַיִם לְפָרְעָה כִּי מָכְרוּ מִצְרַיִם אִישׁ שְׂדֵהוּ כִּי חֹזֵק עֲלֵהֶם הִרְעִיב וַתְּהִי הָאָרֶץ לְפָרְעָה. וְאֵת הָעָם הָעִבְרִי אֹתוֹ לְעֹרִים מִקְצָה גְבוּל מִצְרַיִם וְעַד קֶצֶה הָעִבְרִית הָעַם לְעֹרִים נֹעֵדָה לְכַאוּרָה לְמַחוּת כָּל זֵיקָה בֵּינָם לְבֵין אֲדַמְתָּם, כְּמוֹ שֶׁמִּפְרָשׁ רִש"י:

35. רש"י

"לזכרון שאין להם עוד חלק בארץ, והושיב של עיר זו בחברתה"

לאור זאת, תמוה ההמשך:

36. בראשית מ"ז כג-כד

וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל הָעַם הֵן קִנִּיתִי אֶתְכֶם הַיּוֹם וְאֵת אֲדַמְתְּכֶם לְפָרְעָה הֵא לָכֶם זֶרַע וְיִזְרְעֶתֶם אֶת הָאֲדָמָה. וְהָיָה בְּתִבּוּאוֹת וְנִתְתֶם חֲמִישִׁית לְפָרְעָה וְאַרְבַּע הַיָּדֵת יִהְיֶה לָכֶם לְזֶרַע הַשָּׂדֶה וְלֶאֱכֹלְכֶם וְלֶאֱשֹׁר בְּבֵתֵיכֶם וְלֶאֱכֹל לְטַפְכֶם

ונשאלת השאלה, מה פשר השינוי הזה?

אם בתחילה קיבל יוסף את הצעת העם להתנתק מן האדמות ולהיות עבדים לפרעה, מדוע זה הוא נותן להם אדמות – ובתנאים סבירים למדיי של 20 אחוז מס בלבד?

מסביר הרב אמנון בזק, שנראה שיוסף אכן חזר בו מתכניתו המקורית. ייתכן שברגע הראשון לא יכול יוסף להשתחרר מתחושת העצמה שהייתה בידיו: שליטה מוחלטת בכל רכוש מצרים.

ואולם, במחשבה שנייה הבין יוסף שעצמה איננה בהכרח דבר חיובי, ולעתים עושר שמור לבעליו לרעתו.

בבוא העת יסתיימו שבע שנות הרעב; ומי ערב לו, ליוסף, ששנות השעבוד וההשפלה שעברו על המצרים לא ייצרו אצלם רגשי תרעומת, העלולים להתפתח עד כדי מרד של ממש?

אשר על כן חזר בו יוסף מכוונותיו, והציע לעם תכנית כלכלית נוחה, שהם לא חלמו עליה, והתרגשו עד מאוד לשמעה (בראשית מ"ז כה):

וַיֹּאמְרוּ הֲחִיתָנוּ נִמְצָא חֵן בְּעֵינֵי אֲדֹנָי וְהֵינּוּ עֲבָדִים לְפָרְעָה

המצרים שבים ומציעים את עצמם להיות עבדי פרעה – אך מה רב ההבדל: כשהגיעו תחילה אל יוסף, הם אמרו זאת מתוך מצוקה קשה ומחוסר בררה מוחלט; ואילו כעת הם מוסיפים זאת מתוך רגשות הכרת תודה עמוקים!

כבר ביאר הרמב"ן כי:

37. הרמב"ן

סיפר הכתוב זה וגמר הענין בכל הפרשה להודיע מעלות יוסף בחכמה בתבונה ובדעת, וכי היה איש אמונים שהביא כל הכסף בית פרעה, ולא עשה לעצמו אוצרות כסף ומטמוני מסתרים בארץ מצרים או לשלחו לארץ כנען, אבל נתן למלך הבוטח בו כל הכסף וקנה לו את האדמה גם הגופות, **ומצא בזה חן גם כן בעיני העם** כי השם הוא המצליח את יראיו.

על פי הסברו של הרב בזק, המסר שמציין הרמב"ן בסוף דבריו נובע מן השינוי שעבר יוסף ומן התיקון לחטאו השלישי: **ההכרה במגבלות העצמה והכוח, ובהבנת תפקידו כחלק מהמהלך האלוקי.**

הדמיון בין יעקב ליוסף:

כמו שראינו לעיל, יוסף הוא למעשה הגיבור הראשי בכל הפרשות החל מפרשת וישב, וגם לאחר פטירתו של יעקב לקראת סיום הפרשה, ספר בראשית (העוסק בקורות האבות) אינו נגמר, אלא ממשיך ללוות ולתאר את יוסף.

בקטעי סיום אלו, קשה שלא להעמיד את תיאור קורות יוסף מול תיאור קורות יעקב:

1. על יעקב קראנו בפסוק הפותח את פרשתנו: - מקור 1 -

"ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה ויהי ימי יעקב שני חייו שבע שנים וארבעים ומאת שנה".

הודעה מפורשת על מנין חיי האדם, כפי שנאמר גם אצל אברהם ויצחק, תופיע רק אצל יוסף ולא אצל בן נוסף של יעקב, כמו שנאמר בפסוקי החותמים את פרשתנו:

38. בראשית נ' כ"ג כ"ו

"ויחי יוסף מאה ועשר שנים... וימת יוסף בן מאה ועשר שנים" (אמנם, כדרך אגב ובאופן אחר נשמע גם על שנות לוי – 137 שנים - שמות ו', טז).

2. אל מול דברי העידוד שמשמיע יעקב ליוסף:

39. דבריהם האחרונים של יעקב ויוסף:

דברי יעקב ליוסף

"הנה אנכי מת והיה אלהים עמכם והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם", (בראשית מ"ח כא)

דברי יוסף לאחים:

"אנכי מת, ואלהים פקד יפקד אתכם והעלה אתכם מן הארץ הזאת אל הארץ אשר נשבע לאברהם ליצחק וליעקב". (בראשית נ' כ"ד)

3. כחלק מסכום חיי יעקב אנו שומעים מפיו:

40. בראשית מ"ח יב

"ראה פניך לא פללתי והנה הראה אתי אלהים גם את זרעך".

ברכת פירון הבנים המשמח את הסב הזקן אנו שומעים גם בתיאור סכום חיי יוסף:

41. בראשית נ' כג

"וירא יוסף לאפרים בני שלשים, גם בני מכיר בן מנשה ילדו על ברכי יוסף".

4. יעקב ויוסף נחנטים:

42. יעקב ויוסף נחנטים

יעקב: "ויחנטו הרפאים את ישראל",

יוסף: "ויחנטו אתו ויישם בארון במצרים".

5. ממש כשם שיעקב משביע את יוסף ושאר בניו שיקברוהו בארץ כנען:

43. יעקב ויוסף משביעים את משפחתם לקברם בארץ

יעקב: "אל נא תקברני במצרים, ושכבתי עם אבתי ונשאתני ממצרים וקברתני בקברתם... ויאמר ה ש ב ע ה ל י , ו י ש ב ע ל ו ... ויצו אתם ויאמר אליהם אני נאסף אל עמי, קברו אתי אל אבתי, אל המערה אשר בשדה עפרן החתי... אשר על פני ממרא בארץ כנען"

(לאחר מכן יזכיר זאת שוב יוסף: "אבי ה ש ב ע נ י לאמר הנה אנכי מת, בקברי אשר כריתי לי בארץ כנען שמה תקברני").

בקשה זהה נשמע מפיו יוסף:

יוסף: "ו י ש ב ע יוסף את בני ישראל לאמר פקד יפקד אלהים אתכם והעלתם את עצמתי מזה".

השוואות אינטנסיביות אלו (נעשות בסיכום הספר בחמשה פסוקים בלבד), מחדדים את ההשוואה הכוללת יותר שנגלית מול עיינינו בין יעקב ליוסף:

- שניהם נאלצו להפרד מביתם וממשפחתם בשל ריב אחים;
- שניהם גורמים להצלחה כלכלית לאדון אצלו הם שרויים (אל מול דברי לבן ליעקב: "נחשתי, ויברכני ה' בגללך" ל'; כז) אנו קוראים על יוסף: "ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף" (ל"ט, ה));
- שניהם מרומים על ידי בעלי הבית אצלם הם שוהים;
- שניהם מתחננים ובונים את ביתם במקום גלותם ועוד.

מעמדו של יוסף – בין אב לבן:

ההקבלות שראינו לעיל בין יעקב ליוסף מחדדות את שאלת מעמדו של יוסף.

חז"ל אומרים כי:

44. מסכת ברכות דף ט"ז:

"אין קורין אבות אלא לשלושה"

כלומר רק אברהם, יצחק ויעקב קרויים 'אבות', ונדמה, כי חז"ל מבקשים לשלול את הדעה שניתן לטעות בה כי יוסף הינו אב רביעי בפני עצמו.

כפי שהסברנו ניתן היה לחשוב שיוסף הוא במדרגת "אב" בעיקר בשל דרך התיאור המקראי המתמקד ביוסף ובקורותיו, ממש כשם שהתמקד קודם לכן באברהם, יצחק ויעקב.

כשהכתוב מתמקד במשהוא סימן הוא כי גם השכינה מתמקדת בו והולכת עמו, ומבחינה זו אכן נראה כי יוסף הינו אב לאומה הישראלית. גם אם לא "אב" במובן גנטי, עדיין "אב" במובן תרבותי רוחני.

יתירה מזאת. יוסף אמנם אינו זוכה לנבואה כאבותיו, אך הוא "בעל החלומות", הוא זוכה לחלום חלומות בעלי משמעות ולפענח חלומות כאלו. אמנם אין זו נבואה מפורשת, אך יוסף זוכה לקבל ולהבין מסרים לגבי העתיד.

בנוסף לזה, כפי שראינו לעיל בסופו של דבר שני בניו (אפרים ומנשה) בונים את בית ישראל כשאר בני יעקב.

מבחינה זו, יוסף תורם שני בנים ועולה למעמד אב, אך שני בניו עומדים לצד אחיו, ומבחינה זו אביו יעקב היה האב האחרון.

הספר כאמור מסתיים בספורו של יוסף, מדגיש את מעמד הביניים שלו - בן אב לבן, בן יעקב לאחיו. ייתכן כי מעמד ביניים זה הכרחי על מנת לעבור מבנים נבחרים לאומה שלימה שכולה נבחרת.

כך בשלב ביניים זה, יוסף נבחר ברמה מסוימת בפני עצמו, אך אחיו לא נדחו.

זהו הספור האחרון על משפחת יעקב. בספור הבא שיפתח את ספר שמות, נשמע לראשונה יוצא מפי מלך מצרים: "הנה ע עם בני ישראל". מעתה, לא עוד משפחה אלא עם, לא עוד מאבקי בחירה ודחיה אלא בניית זהות תרבותית לאומית.